

ევროკავშირი
საქართველოსთვის
The European Union for Georgia

Empowering Civil Society in Guria, Imereti and Racha-Lechkhumi

ლობირება

სასწავლო მოდული

№ 10

2020

იმერეთის მხარის მეცნიერთა კავშირი „სპექტრი“

პროექტი

„გურიის, იმერეთისა და რაჭა-ლეჩხუმის სამოქალაქო საზოგადოების
ორგანიზაციების საერთო ფორუმი საჯარო მმართველობის რეფორმის
საგზაო რუკის მონიტორინგის მიზნით“

სასწავლო მოდული

მომზადებულია ელისაბედ სოფრომაძის მიერ

ეს პუბლიკაცია შექმნილია ევროკავშირის მხარდაჭერით.
მის შინაარსზე სრულად პასუხისმგებელია იმერეთის მხარის მეცნიერთა
კავშირი „სპექტრი“ და შესაძლოა, რომ იგი არ გამოხატავდეს
ევროკავშირის შეხედულებებს.

შინაარსი

შესავალი	4
ლობიზმის ისტორია.....	5
ლობიზმის მეცნიერული განმარტებები:	6
ლობიზმის ჩამოყალიბების მიზეზები:	8
არაცივილიზებული ლობიზმი.....	12
საქართველოს კანონი ლობისტური საქმიანობის შესახებ	13
ლობირების დაგეგმვა.....	15
აქტორებისა და გარემოს ანალიზი.....	16
გამოყენებული ლიტერატურა:	17

შესავალი

ლობიზმი დიდი ხანია თითქმის ყველა ქვეყნის პოლიტიკური ცხოვრების შემადგენელი ნაწილი გახდა. თანამედროვე დემოკრატია უბრალოდ წარმოუდგენელია საზოგადოების სხვადასხვა ჯგუფის ინტერესების შეთანხმების, თავისუფალი გამოხატვისა და კონკურენციის გარეშე. შესაბამისად, საზოგადოების პლურალიზაცია და საზოგადოების ცალკეულ წევრთა მრავალგვარი ინტერესები უცილობლად იწვევს მის წიაღში 'დაინტერესებული ჯგუფების' გაჩენას, რომელთა საქმიანობის უმნიშვნელოვანეს ასპექტს ამა თუ იმ გადაწყვეტილების მათთვის სასარგებლო ფორმით მიღება და ამისათვის სხვადასხვა ხერხებისა და მეთოდების გამოყენება წარმოადგენს. აღნიშნული პროცესი ლობიზმად განიხილება, რომლის ფარგლებში საზოგადოების ცალკეული სუბიექტები, ერთის მხრივ, ახდენენ ინტერესების გარკვევას, შეფასებასა და შეჯერებას, ხოლო, მეორე მხრივ, უზრუნველყოფენ ხელისუფლების სხვადასხვა დონეზე მის წარმოდგენასა და დაცვას. ამასთან, როგორც კვლევები მოწმობს, ლობიზმი სულ უფრო მეტად მოიაზრება როგორც აუცილებელი და ბუნებრივი ინსტიტუტი ხელისუფლებისა (თანამდებობის პირის) და საზოგადოების (მოქალაქეების) ურთიერთობისა. უფრო მეტიც ლობიზმის ღირებულებითი ტრანსფორმაციის პირობებში იგი თანდათან წარმომადგენლობითი დემოკრატიის ერთ-ერთ ფორმად შეიძლება განვიხილოთ და შესაბამისად, მისი სწორი სამართლებრივი რეგულირების პირობებში იგი ხალხის, საზოგადოების წევრთა შეხედულებების გადაწყვეტილების მიღების უფლების მქონე სუბიექტებამდე მიტანის საუკეთესო საშუალება შეიძლება გახდეს (გია გოგიბერიძე, 2012).

ლობიზმი განიხილება გადაწყვეტილების მიღების პროცესის თანმდევ ნაწილად, თუმცა მნიშვნელოვანია განისაზღვროს როგორი მოცულობითა და ფორმითაა დაშვებული ზეგავლენის შესაძლებლობა გადაწყვეტილების მიღების პროცესზე და როგორ ახდენს ის გავლენას გადაწყვეტილების საბოლოო შედეგზე. განსაკუთრებით აღსანიშნავია, აღნიშნულ პროცესში საჯარო ინტერესების დაცვის მექანიზმების არსებობა და მათი ქმედითი რეაგირება საჯარო ინტერესის შესაძლო დარღვევასთან ან შეზღუდვასთან დაკავშირებით. ლობიზმი განიხილება, როგორც საზოგადოების ცალკეული წევრების მონაწილეობის გარკვეული სპეციფიკური ფორმა მმართველობის პროცესში, საზოგადოების ცალკეული ჯგუფების მოთხოვნებისა თუ ინტერესების გადაწყვეტილების მიმღებ პირებამდე უსწრაფესი გზით მიტანის თვალსაზრისით. სახალხო დემოკრატიის ტრადიციულად აღიარებული საშუალებების - არჩევნები, რეფერენდუმი, პლებისციტი და ა.შ. არსებობასთან ერთად იგი ასევე უზრუნველყოფს საზოგადოების ინტერესების წარდგენას, მის მიზანსაც საზოგადოების ცალკეული სუბიექტების მოთხოვნებისა და ინტერესების დაფიქსირება წარმოადგენს, ხოლო საბოლოო გადაწყვეტილების მიღების პროცესი ბუნებრივია შენარჩუნებულია კონსტიტუციური ორგანოების კომპეტენციაში (გია გოგიბერიძე, 2012).

ლობიზმის ისტორია

XVI საუკუნეში შუა საუკუნეების ლათინური ენიდან ინგლისურში შევიდა სიტყვა "ლობი" (Lobby). თავდაპირველად ის გამოიყენებოდა მონასტრებში გადასასვლელების ან გადახურული გალერეების აღსანიშნავად. XVII საუკუნის 40-იან წლებში კი ასე უწოდებდნენ ვესტიბულსა და ორ დერეფანს ბრიტანეთის პარლამენტის თემთა პალატის შენობაში. სწორედ იქ გადიოდნენ დეპუტატები ხმის მისაცემად და იქ მათ შეეძლოთ შეხვედროდნენ სხვა ადამიანებს, რომლებიც არ დაიშვებოდნენ პლენარურ სხდომაზე. კაბინეტების არქონის გამო დეპუტატები იძულებულნი იყვნენ დიდხანს ყოფილიყვნენ ვესტმისტერის სასახლის დერეფნებში, სადაც მათ ხვდებოდნენ, ზოგჯერ სერთუკების ღილებზე ხელის ჩავლებით, პირველი ლობისტები _ მთხოვნელთა ბრბოები ქვეყნის ყველა კუთხიდან საჩივრებითა და თხოვნებით (2004, მალხაზ მაცაბერიძე).

თანამედროვე, ანუ პოლიტიკური მნიშვნელობით (ე.ი. დაკავშირებულია სახელმწიფო გადაწყვეტილებების მიღებასთან), "ლობიზმის" ცნება პირველად გამოჩნდა 1808 წელს აშშ-ის მე-10 მოწვევის კონგრესის ოქმებში. XIX საუკუნის შუახანებიდან კი ტერმინი "ლობიზმი" და "ლობი" ამერიკულ პოლიტიკურ ლექსიკონში ყველაზე ხშირად გამოყენებულ სიტყვებს შორისაა. 1864 წლიდან ტერმინი "ლობირება" უკვე აღნიშნავს "ფულით ხმების ყიდვას კონგრესის დერეფნებში". ასეთ პრაქტიკას გმობდა საზოგადოებრიობა და ტერმინი "ლობი" ძნელად მკვიდრდებოდა. სხვა ვერსიის თანახმად, ლობიზმის ტრადიცია პრეზიდენტ ულის სიმპსონ გრანტის (1869-1877) დროს იღებს სათავეს. მე-18 ამერიკელ პრეზიდენტსა და მის გუნდს ჩვევად ქონდათ საღამოობით ერთ-ერთ ოთახში, უფრო სწორად კი ვესტიბულში დაესვენათ. იქ მინისტრები და სენატორები სხვადასხვა პირებს ხვდებოდნენ, ისმენდნენ მათ თხოვნებს და პირდებოდნენ (ხშირად არცთუ უანგაროდ) შესრულებას (2004, მალხაზ მაცაბერიძე).

ლობიზმის განვითარების ისტორია სავსეა კანონმდებლებსა და მოხელეებზე დაუშვებელი მეთოდებით ზეწოლის ფაქტებით. ტერმინი "ლობირება" ნიშნავდა ფულით ხმების შეძენას. დიდ ბრიტანეთში მსგავსი პოლიტიკა დიდი ხნის მანძილზე დასაგმობად ითვლებოდა და ეს სიტყვა ლექსიკურ ფონში მხოლოდ XX საუკუნეში შევიდა, შემდეგ კი სხვა ქვეყნებშიც ისესხეს. ტერმინ ლობიზმის პოპულარობის პიკი ინგლისურენოვან ლიტერატურაში XX საუკუნის 50-60-იან წლებზე მოდის, მაგრამ მას უკვე რამდენადმე განსხვავებული მნიშვნელობა ქონდა. ხშირად "ლობიზმის" ქვეშ ესმოდათ სახელმწიფოსა და სამოქალაქო საზოგადოების ურთიერთქმედების მთელი არასაპარლამენტო პროცესი. ამ თვალსაზრისით დამახასიათებელია ლობიზმის განსაზღვრება ინგლისელი მკვლევარის ს.ე. ფაინერის მიერ (1958). მისი განმარტებით ლობიზმი არის "ორგანიზაციის ნებისმიერი საქმიანობა, რომელიც გავლენას ახდენს სახელმწიფო ხელისუფლების ორგანოებზე საკუთარი ინტერესებისათვის ხელშეწყობის მიზნით, ამასთან ეს ორგანიზაციები პარტიების საპირისპიროდ, მზად არ არიან თავად განახორციელონ უშუალო ხელისუფლება ქვეყანაში" (2004, მალხაზ მაცაბერიძე).

აშშ-ში მიუხედავად იმისა, რომ კონსტიტუცია იცავს მთავრობისათვის მიმართვის (პეტიციის) უფლებას და იქ დიდი ხანია მიღებულია შესაბამისი კანონმდებლობა, დღემდე ზოგიერთები ლობირებას განიხილავენ როგორც ხელისუფლების საკანონმდებლო და აღმასრულებელი ორგანოებით მანიპულირების მცდელობას.

ლობიზმის ინსტიტუტი დღეს პრაქტიკულად ყველა ქვეყანაში არსებობს. რა თქმა უნდა, ლობისტური მოღვაწეობის მასშტაბები და ფორმები სხვადასხვა ქვეყნებში ერთნაირი არ არის, მაგრამ ლობიზმი, როგორც ცალკეული ორგანიზაციებისა და სხვადასხვა ჯგუფების ინტერესების რეალიზების განსაკუთრებული სისტემა და პრაქტიკა სახელმწიფო ხელისუფლების საკანონმდებლო და აღმასრულებელი ხელისუფლების ორგანოებზე მიზანმიმართული ზეგავლენის გზით, იქცა დემოკრატიული საზოგადოების პოლიტიკური პროცესის განუყოფელ შემადგენელ ნაწილად (2004, მალხაზ მაცაბერიძე).

ლობიზმის მეცნიერული განმარტებები

მეცნიერთა ნაწილი ლობირებას განიხილავს, როგორც საზოგადოების წარმომადგენელთა სახელმწიფო ორგანოებთან კომუნიკაციის პროცესს, მაგალითად ამერიკელი მკვლევარის მილბრაითის შეხედულების მიხედვით, „კომუნიკაცია წარმოადგენს ზემოქმედების ანდა შეხედულებათა შეცვლის ერთადერთ საშუალებას, შესაბამისად ლობირების პროცესი სრულიად წარმოადგენს კომუნიკაციის პროცესს“. თავის ნაწარმოებში „ვაშინგტონის ლობისტები“ მილბრაითმა ჩამოაყალიბა ლობირების განმარტება, როგორც „სტიმულირებისა და ინფორმაციის გადაცემის საკომუნიკაციო საშუალება მოქალაქეებისთვის, რომლებიც მიმართავენ მთავრობას, რომელიც უფლებამოსილია მიიღოს გადაწყვეტილება და იმედოვნებენ, რომ გავლენას მოახდენენ მათ გადაწყვეტილებებზე. ლობირების პროცესის კომუნიკაციურ ხასიათს მიუთითებენ ვენეციის კომისიის წარმომადგენლები, რომელთა შეფასებით „ლობირება შეძლება განვმარტოთ, როგორც ზეპირი, ანდა წერილობითი კომუნიკაცია, განსხვავებული და სპეციპიკური ინტერესების მქონე კერძო პირთა ანდა ჯგუფებისა, სახელმწიფო თანამდებობის პირებთან, რათა გავლენა მოახდინონ საკანონმდებლო, პოლიტიკურ და ადმინისტრაციულ გადაწყვეტილებებზე (2018 წელი. ანა გაიპარაშვილი).

აღსანიშნავია, პიტერ კოეპლის შემოთავაზებული განმარტება, რომლის მიხედვითაც „ლობიზმი წარმოადგენს დაინტერესებული წარმომადგენლების მეშვეობით, გავლენის მოხდენის მცდელობას ან წარმატებით განხორციელებულ ზემოქმედებას საჯარო ხელისუფლების ორგანოების საკანონმდებლო-ადმინისტრაციულ გადაწყვეტილებებზე.

აღსანიშნავია, რომ ლობიზმი, მე-20 საუკუნის შუა წლებიდან ინტენსიურად გამოიყენებოდა პოლიტიკურ ლიტერატურაში, შესაბამისად, გაფართოვდა მისი შინაარსი და იგი არა მხოლოდ პარლამენტზე ზემოქმედების ტერმინი გახდა, არამედ მის ქვეშ განიხილავდნენ სახელმწიფოსა და სამოქალაქო ურთიერთქმედების მტელ პროცესს. ინგლისელი პოლიტოლოგი, ფაინერი, ლობიზმს ახასიათებს, როგორც „ორგანიზაციის ნებისმიერ საქმიანობას, რომელიც მიმართულია სახელმწიფო ხელისუფლების ორგანოებზე ზემოქმედებისთვის საკუთარი ინტერესების წარმოდგენის მიზნით, თუმცა ეს ორგანიზაცია, პარტიებისგან განსხვავებით, არ არის უშუალოდ თვითონ მოწოდებული მოვიდეს ქვეყნის ხელისუფლებაში (2018 წელი. ანა გაიპარაშვილი).

ლობიზმის მრავალმხრივ განმარტებას გვთავაზობს ბრიტანელი პოლიტოლოგი, ექსპერტი კ. კუმე, რომლის აზრით, ლობიზმი ესაა ყოველი მოქალაქის უფლების რეალიზაცია მიმართოს მთავრობას თავის შუამდგომლობით. მეორე ლობიზმი - ეს არის პროფესიული საქმიანობა კომპანიის თანამშრომლების, ანდა მის მიერ დაქირავებული სპეციალური კონსულტანტების, საქმიანი და პროფესიული ასოციაციების, პროფკავშირების და სხვა ჯგუფების მიერ, ამ ორგანიზაციის ინტერესების წარდგენისთვის პოლიტიკის ფორმირების პროცესში. ჩარლზ მაკი კი თვლიდა, რომ ლობიზმი საზოგადოებრივ და სახელმწიფო პილიტიკაზე გავლენის პროცესია. იგი მოიცავს საერთაშორისო ურთიერთობების ასპექტს და ხშირად ქვეყნებს შორის კავშირების განმსაზღვრელი ხდება.

ლობიზმის მნიშვნელოვანი მახასიათებელია, რომ იგი აღმოცენდება და ვითარდება ძალაუფლებასთან მჭიდრო კავშირში. შესაბამისად, ლობიზმი და მასთან დამახასიათებელი ქმედებები ყველაზე ხშირად გვხვდება იქ სადაც ძალაუფლების აკუმულირება და რეალური გადაწყვეტილების მიღება ხდება. როგორც რუსი მეცნიერი ა. მალკო შენიშნავს `ლობიზმი მჭიდროდ არის დაკავშირებული პოლიტიკურ ძალაუფლებასთან. არსებობს ასეთი კანონზომიერება, რომ ლობიზმი უფრო მეტად არის გავრცელებული იქ სადაც მეტია რეალური ძალაუფლება, ანუ ლობიზმი გარკვეულად არის ხელისუფლების ნიშანი, მისი სპეციფიკური მახასიათებელი. პირიქით იქ სადაც ძალაუფლება არ არსებობს ან სადაც მხოლოდ ნომინალური ძალაუფლებაა ლობიზმის გამოვლინება არ ხდება (2018 წელი. ანა გაიპარაშვილი).

ლობიზმის თაობაზე არსებული ზემოთქმული შეხედულების საფუძველზე შესაძლებელია გამოვყოთ ლობიზმის მახასიათებელი, რამდენიმე დადებითი ასპექტი:

- ლობიზმს წარმოადგენს სახელმწიფოსა და საზოგადოებას შორის ურთიერთობისა და ურთიერთთანამშრომლობის მოქნილ საშუალებას;
- ლობიზმს წარმოადგენს თავისებურ სოციალურ-პოლიტიკურ სტიმულატორს, რომელიც საზოგადოების მოთხოვნიდან გამომდინარე აჩქარებს ამა თუ იმ საზოგადოებისათვის აქტუალურ საკითხზე გადაწყვეტილების მიღების პროცესს;

- ლობირება წარმოადგენს ეფექტურ საშუალებას, რათა სამოქალაქო საზოგადოების სხვადასხვა ინსტიტუტის წარმომადგენლები ჩაერთონ და მონაწილეობა მიიღონ გადაწყვეტილების მიღების პროცესში;
- ლობირება წარმოადგენს ადამიანთა ჯგუფის ან ჯგუფების შესაძლებლობას კანონმდებლობით დაშვებული სხვადასხვა, მათ შორის არაპირდაპირი საშუალებებით, უზრუნველყონ თავიანთი ინტერესების წარმოდგენა და მათი გათვალისწინება პოლიტიკური გადაწყვეტილების მიღების პროცესში;
- ლობირება აფართოებს ინფორმაციულ და ორგანიზაციულ ბაზას გადაწყვეტილების მიღების პროცესში და ეხმარება გადაწყვეტილების მიმღებ სუბიექტს ფლობდეს მაქსიმალურად დიდ ინფორმაციას განსახილველი საკითხის თაობაზე.

ლობიზმის ჩამოყალიბების მიზეზები

ლობიზმის ინსტიტუტი გარკვეულწილად სტიქიურად ჩამოყალიბდა, სახელმწიფო ამას არათუ ხელს არ უწყობდა, არამედ ხშირად მის აღმოფხვრასაც ცდილობდა, მაგრამ უშედეგოდ. ეს იმით აიხსნება, რომ არსებობს რიგი საერთო მიზეზები, რომლებიც განაპირობებენ ლობიზმის წარმოშობასა და განვითარებას. ეს მიზეზები შემდეგნაირად შეიძლება ჩამოყალიბდეს (2004, მალხაზ მაცაბერიძე):

1. დემოკრატიის პირობებში სახელმწიფოსაგან ავტონომიურად ჩამოყალიბებულ სამოქალაქო საზოგადოებას არ შეიძლება ურთიერთობა არ ქონდეს სახელმწიფოსთან. ასეთი ურთიერთქმედების ცენტრალურ არხს წარმოადგენს სწორედ სახელმწიფო სტრუქტურებში სამოქალაქო საზოგადოების ორგანიზაციების მრავალფეროვანი ინტერესების ლობირება. ლობირების აწყობილი და მკაფიოდ რეგლამენტირებული სისტემა შესაძლებლობას იძლევა სახელმწიფო ორგანოებში წარმოდგენილი იყოს სამოქალაქო საზოგადოების შემადგენელი გაერთიანებების უმნიშვნელოვანესი ინტერესები, ხელი შეუწყოს ურთიერთობათა სრულყოფას სახელმწიფოსა და სამოქალაქო საზოგადოებას შორის.

ლობისტები ან მათი ჯგუფები ასრულებენ შუამავლობის მნიშვნელოვან ფუნქციას საზოგადოებასა და სახელმწიფოს ორგანოებს შორის, ახდენს სახელმწიფო ორგანოების ინფორმირებას მოქალაქეთა ცალკეული ჯგუფების ინტერესების შესახებ, საზოგადოებრივი ცხოვრების ამა თუ იმ სფეროში არსებული მდგომარეობის შესახებ. კანონების მიღებისა და მათი რეალიზების პროცესში პარლამენტარებს, შემდეგ კი სახელმწიფო მოხელეებს შეუძლიათ მიმართონ და, როგორც წესი, მიმართავენ კონსულტაციებისა და რჩევებისათვის პროფესიონალ სპეციალისტებსა და ექსპერტებს. მაგრამ პროფესიონალების ცოდნისაგან განსხვავებით, თავად მოქალაქეების ცოდნა, გატარებული მათი ინტერესების პრიზმაში და წარმოდგენილი ლობისტური სტრუქტურების მიერ, უფრო მნიშვნელოვანია როგორც ცხოვრების ღრმად გაგების თვალსაზრისით, ასევე მიღებული გადაწყვეტილებების

ლეგიტიმურობის პოზიციიდან. სწორედ ეს უკანასკნელი გარემოება არის ყველაზე წონადი, რამდენადაც მოწმობს, რომ ლობიზმი მისი ცივილიზებული ფორმებით არაა "ქუჩა ცალმხრივი მოძრაობით". ლობისტები (ხელისუფლების სტრუქტურებზე ზეწოლის ჯგუფები), როდესაც ცდილობენ თავისთვის უპირატესობათა მიღწევას, იმავდროულად უზრუნველყოფენ ხელსაყრელ პირობებს საზოგადოებისა და საზოგადოების კონკრეტული ჯგუფების მიერ სახელმწიფოს მიერ მიღებული კანონების აღსაქმელად.

2. ლობიზმის ინსტიტუტი ასრულებს საზოგადოებრივი ინტერესების პლურალიზმის მოწესრიგების ფუნქციას. გასაგებია, რომ ყოველი ადამიანი, ყოველი საზოგადოებრივი გაერთიანება თავისი სპეციფიკური ინტერესების მიღწევას ცდილობს. უფრო მეტიც, ის ესწრაფვის დაიცვას თავისი ინტერესები მისთვის მისაწვდომი ყველა საშუალებით, იურიდიული ნორმების გათვალისწინებით. აქედან სავსებით ლოგიკურია, რომ გარკვეული სამართლებრივი ველის ფარგლებში მათი ინტერესები ერთმანეთს ეჯახება და ამიტომ აუცილებელია ინტერესების შედარებისა და პრიორიტეტების განსაზღვრის ხერხებისა და მექანიზმების არსებობა. იმ შემთხვევაშიც კი, როდესაც ლობიზმს ახორციელებს ადამიანთა უმნიშვნელო ჯგუფი, ლობირების შედეგები შეიძლება აღმოჩნდეს საკმაოდ მასშტაბური და ხშირად ეხება ადამიანთა უდიდესი მასების ინტერესებს.

3. ფედერაციული სახელმწიფო წყობილების ქვეყნებში (განსაკუთრებით თუკი ცენტრისა და რეგიონების უფლებამოსილებანი საბოლოოდ არაა განსაზღვრული) წარმოიშობა რეგიონული ინტერესების ლობირების აუცილებლობა. რის მიღწევას ცდილობენ რეგიონები?

- პრიორიტეტულ დაფინანსებას;
- შეღავათებს გადასახადების აკრეფისას;
- ფედერალურ კანონმდებლობაში ცვლილებების შეტანა იმ მიზნით, რომ მეტი უფლებები იქნას მიღწეული რეგიონებისათვის და ა.შ.

4. მრავალპარტიულობის და პოლიტიკური ხელისუფლებისათვის ბრძოლის პირობებში ოპოზიციური პარტიები ხელისუფლების სტრუქტურებში ლობირებენ ქვეყნის ეკონომიკური და პოლიტიკური გარდაქმნების მათ მიერ წამოყენებული პროექტების მიღებას. მაგალითად, რიგი პოლიტიკური ძალები შეიძლება გამოდიოდნენ ეკონომიკური რეფორმების თავისი პროექტებით.

5. მრავალეროვან სახელმწიფოებში ლობირების ობიექტი ხელისუფლებით სტრუქტურებში არის სხვადასხვა სახის ეროვნული ინტერესები.

6. დემოკრატიის პირობებში მრავალრიცხოვანი საზოგადოებრივი ორგანიზაციები და მოძრაობები: პროფკავშირები, ანტისაომარი მოძრაობები, ქალთა, ახალგაზრდული ორგანიზაციები და ა.შ. _ ახდენენ თავიანთი ინტერესების ლობირებას პოლიტიკური ხელისუფლების ორგანოებში.

7. სამეურნეო კომპლექსის შემადგენელ ეკონომიკის დარგებს აქვთ მრავალფეროვანი ინტერესები და პრობლემები, რომელთა გადაწყვეტაც მოითხოვს მიზანმიმართულ ზემოქმედებას სახელმწიფო სტრუქტურებზე.

8. ლობიზმს გარკვეულწილად შეუძლია შეავსოს დემოკრატიული მმართველობის კონსტიტუციური სისტემა. ის საშუალებას აძლევს პოლიტიკური გადაწყვეტილებების მიღებასა და რეალიზებაში მონაწილეობა მიიღონ საზოგადოებრიობის იმ ჯგუფებმა, რომლებიც ასე თუ ისე მოკლებულნი არიან ამ შესაძლებლობას. განსაკუთრებით ეს ეხება იმ საარჩევნო ოლქების მოქალაქეებს, რომელთაც ვერ მოახერხეს თავიანთი წარმომადგენელი აერჩიათ პარლამენტში. არ ჰყავთ რა თავისი პარლამენტარი, რომელსაც პარლამენტის ტრიბუნიდან შეეძლო განეცხადებინა ადგილობრივი პრობლემების შესახებ, საზოგადოებრივ ჯგუფებს ლობირების ინსტიტუტის დახმარებით შეუძლიათ დამოუკიდებლად მიაქცევიონ ყურადღება თავიანთი პრობლემებისათვის, გავლენა მოახდინონ მათი საკანონმდებლო მოწესრიგების პროცესზე.

ლობიზმის ინსტიტუტის ასე ფართოდ გავრცელების მიზეზების ჩამოთვლა შეიძლება გავაგრძელოთ. მაგალითად, ლობირება ესაჭიროება ისეთი ჯგუფების ინტერესებს, როგორცაა ბიზნესის (მსხვილი, საშუალო, მცირე) წარმომადგენლები, საბიუჯეტო სფეროს მუშაკები და ა.შ. ამრიგად, "ლობიზმის ინსტიტუტის" წარმოშობასა და ფუნქციონირებას ობიექტური საფუძველი აქვს. მისწრაფება დაიკმაყოფილონ სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი ინტერესები პოლიტიკური ხელისუფლების სტრუქტურებზე მიზანმიმართული ზემოქმედებით სავსებით გამართლებულია. სიტუაციის პრობლემატურობა და სირთულე სხვა რამეში მდგომარეობს. კერძოდ, როგორც მსოფლიო გამოცდილება მოწმობს, ლობირების საშუალებები ძალზედ განსხვავებულია _ ცივილიზებულიდან დაწყებული კრიმინალურით დამთავრებული. საზოგადოებას შეუძლია "ლობიზმის ინსტიტუტი" აღიაროს და ლეგიტიმური გახადოს მხოლოდ მისი ცივილიზებული ფორმით, იმავდროულად ყველანაირად აღკვეთს ლობიზმის ნეგატიურ (მით უმეტეს კრიმინალურ) ფორმებს (2004, მალხაზ მაცაბერიძე).

ლობიზმის ინსტიტუტის დადებითი მუშაობა ჩვეულებრივ ხელსაყრელია მთლიანად საზოგადოებისათვის, საშუალებას იძლევა შევადაროთ ჯგუფური ინტერესები, მრავალფეროვან მოქმედებათა შესაძლებლობები და შედეგები ლეგიტიმური დემოკრატიული "თამაშის წესების" ფარგლებში. ლობიზმი მნიშვნელოვნად ავსებს საზოგადოებაში არსებული საპირისწონეების სისტემას. უკვე ეს გარემოება იმსახურებს იმას, რომ ნებისმიერ ქვეყანაში დაინერგოს ლობიზმის ინსტიტუტი, მისი ცივილიზებული, მოცემული პოლიტიკური კულტურისათვის მისაღები ფორმით (2004, მალხაზ მაცაბერიძე).

რა ცოდვებიც არ უნდა მივაწეროთ ლობიზმს, ეს ყველაფერი ვერ ჩრდილავს იმ უაღრესად სასარგებლო როლს, რომლის შესასრულებლადაც იგი მოწოდებულია. ლობიზმი მისი

თანამედროვე, ცივილიზებული ფორმებით არის ფართოდ გამოყენებული, ლეგალური ფორმა საზოგადოების სხვადასხვა წრეებისა და ჯგუფების ზეგავლენისა სახელმწიფო ხელისუფლების აპარატზე, განსაკუთრებით პარლამენტზე, ამასთან ქვემოდან ზეგავლენისა.

დემოკრატიული ლობირების ძირითადი ამოცანაა იმის მიღწევა, რომ სახელმწიფო ხელისუფლების საკანონმდებლო და ნორმატიულ აქტებში გათვალისწინებული იყოს საზოგადოების სხვადასხვა ჯგუფების, მათი ორგანიზაციების ის სპეციფიური ინტერესები, რომლებიც არ ეწინააღმდეგება საზოგადოების ინტერესებს (2004, მალხაზ მაცაბერიძე).

თავისი სიღრმისეული არსით, ლობირება უზრუნველყოფს პოლიტიკური პროცესის საჯაროობას, ხდის მას პროგნოზირებადს, აფართოებს პოლიტიკური ცხოვრების მონაწილეთა წრეს. ის გამოდის პლურალისტური დემოკრატიის სისტემის ფუნქციონირების ინსტრუმენტის სახით, რომელიც თვალს უხელს კანონმდებლებსა და სახელმწიფო მოსამსახურეებს იმ შედეგებზე, რაც შეიძლება მოჰყვეს მათ მიერ მიღებულ საკანონმდებლო აქტებსა და ადმინისტრაციულ განკარგულებებს. ლობიზმის როგორც განსაკუთრებული პოლიტიკური მოვლენის ფუნქცია ემყარება დემოკრატიული საზოგადოების ყოველი მოქალაქის ფუნდამენტალურ უფლებას გაუგზავნოს ინდივიდუალური და კოლექტიური მიმართვები (პეტიციები) სახელმწიფო ხელისუფლების ორგანოებსა და თანამდებობის პირებს. ეს უფლება დაფიქსირებულია ყველა დემოკრატიული ქვეყნის კონსტიტუციაში (2004, მალხაზ მაცაბერიძე).

ამრიგად, ლობიზმის როგორც პოლიტიკური ინსტიტუტის ჩამოსაყალიბებლად აუცილებელია ორი პირობის არსებობა:

- ინტერესთა დიდი მრავალფეროვნება საზოგადოებაში, რაც წარმოიშობა მისი სოციალური დიფერენციაციის შედეგად;
- ხელისუფლების მისაწვდომობის გაფართოება პოლიტიკური პლურალიზმის საფუძველზე, რაც დამახასიათებელია დემოკრატიული რეჟიმებისათვის.

თავად სიტყვა "ლობიზმს" არაერთგვაროვნად აფასებს საზოგადოებრივი ცნობიერება, რადგანაც აქვს არა მარტო ლეგალური, არამედ "ჩრდილოვანი" აზრი. ამ მეორე მნიშვნელობით ლობიზმს მთლიანად უარყოფითი დატვირთვა ეძლევა და განიხილება "პროტექციონიზმისა" და "მოსყიდვის" სინონიმად, ხმების ყიდვად ვინმეს კერძო ან ვიწროპარტიული ინტერესების შესაბამისად, საზოგადოებისთვის საზიანოდ.

ნეგატიური ლობიზმის უკიდურეს გამოვლინებას წარმოადგენს უკანონო ზეწოლა ხელისუფლების წარმომადგენლებზე, მექრთამეობა, კორუფცია, რომლის დახმარებითაც მიიღება მმართველობითი გადაწყვეტილებანი გარკვეული ჯგუფების ან პირების ინტერესებში. ლობიზმისადმი უარყოფითი დამოკიდებულება სწორედ ამგვარი პრაქტიკის გამო ჩამოყალიბდა.

პოზიტიური აზრით ლობიზმი ხასიათდება როგორც ჯანსაღი, ნორმალური, სასიცოცხლოდ აუცილებელი მოვლენა, რომელიც დემოკრატიული პროცესის ინსტიტუტის სახით გამოდის. ლობიზმი როგორც მრავალფეროვანი ჯგუფური ინტერესების ორგანიზაციული გაფორმების, გამოხატვისა და წარმოდგენის სისტემა - ისეთივე განუყოფელი ელემენტია საზოგადოებისა, როგორც მასში ამ მრავალფეროვანი ინტერესების არსებობა, რომელთაგან თითოეული დაჟინებით ესწრაფვის მიიზიდოს ხელისუფლების ყურადღება. ლობიზმი ამ აზრით არის "ზეწოლის ჯგუფების" კანონიერი ზეგავლენის ფორმა სახელმწიფო ორგანოების მმართველობითი გადაწყვეტილებების მიღებაზე გარკვეული სოციალური სტრუქტურების (ორგანიზაციების, ასოციაციების, ტერიტორიული წარმონაქმნების, მოქალაქეთა ფენების და ა.შ.) ინტერესების დასაკმაყოფილებლად (2004, მალხაზ მაცაბერიძე).

არაცივილიზებული ლობიზმი

პოლიტიკური შინაარსი ლობიზმმა XIX საუკუნის 70-იანი წლების აშშ-ში შეიძინა, როდესაც იგი აღნიშნავდა ფულით დეპუტატების ხმების ყიდვას. ლობიზმის მთელმა შემდგომმა ისტორიამ არა მარტო შეინარჩუნა ეს ნეგატიური აზრი, არამედ მას კიდევ უფრო ფართო მასშტაბები მიეცა, ახალი ფორმები გაჩნდა. მრავალ ქვეყანაში ლობირების პროცესში გამოიყენება პირდაპირი ზეწოლა ხელისუფლების სტრუქტურების წარმომადგენლებზე: მუქარა, შანტაჟი, მოსყიდვა. არის კორუფციის მრავალი ფაქტი სახელმწიფო ხელისუფლების სხვადასხვა დონეზე. ხელისუფლების წარმომადგენლები აღიარებენ კორუფციის ფართო გავრცელებას და ცდილობენ მასთან ბრძოლას, მაგრამ ამას ყოველთვის როდი მოსდევს დადებითი შედეგები.

სხვადასხვა ქვეყნებში სახელისუფლო სტრუქტურების კორუმპირებულობის ხარისხი და არაცივილიზებული ლობიზმის დონე განსხვავებულია. ეს დამოკიდებულია მრავალ მიზეზზე, კერძოდ:

- მთლიანობაში საზოგადოების განვითარების დონე და მისი ეკონომიკური სფეროს მდგომარეობა;
- მმართველობისა და პოლიტიკური რეჟიმის ფორმები;
- პოლიტიკური კულტურის დონე;
- სახელმწიფოს დამოკიდებულება მოცემული პროცესისადმი;
- კანონმდებლობის მდგომარეობა მთლიანობაში და მის იმ ნაწილში, რომელიც უშუალოდ ეხება ლობიზმს;
- სამართალდამცავი ორგანოების მუშაობის ეფექტიანობა და შედეგიანობა.

თუ კანონმდებლობას არ შეუძლია მოქალაქეთა ინტერესების დაცვა და ისინი იძულებულნი არიან ეს თავად გააკეთონ, მაშინ იქმნება პირობები არაცივილიზებული ლობიზმის ყველაზე მახინჯი ფორმის – კრიმინალური ლობიზმის წარმოსაშობად. ასეთი სიტუაცია არცთუ იშვიათად წარმოიშობა ხოლმე კრიზისულ პერიოდებსა და საზოგადოებრივი მოწყობის ახალ

სოციალურ-პოლიტიკურ ფორმებზე გადასვლის პერიოდებში. ასეთ პირობებში მაფია, რომელსაც უდიდესი ფინანსური შესაძლებლობები აქვს, აქტიურად ახდენს თავისი ინტერესების ლობირებას პოლიტიკური ხელისუფლების ყველა დონეზე. კრიმინალურ ლობის შეუძლია ზეგავლენის მოხდენა ქვეყნის შიდა და გარეეკონომიკურ პოლიტიკაზე. კრიმინალური ლობირება მრავალგვარ საფრთხეებს შეიცავს (2004, მალხაზ მაცაბერიძე).

"ლობიზმის" ცნებაზე ნეგატიური დადი იმდენად დიდია, რომ თანამედროვე მსოფლიო პრაქტიკა ცდილობს შეძლებისდაგვარად მის გამორიცხვას პოლიტიკური ლექსიკონიდან. ლობიზმის ცნება იცვლება მასთან ახლო მდგომი "ინტერესთა ჯგუფების" და "ზეწოლის ჯგუფების" ცნებებით. ასეთი ჩანაცვლება ხშირად გამოიყენება, როდესაც სურთ ხაზი გაუსვან, რომ ლაპარაკია ლობიზმის ცივილიზებულ ფორმებზე (2004, მალხაზ მაცაბერიძე).

საქართველოს კანონი ლობისტური საქმიანობის შესახებ

საქართველოში 1998 წელს მიღებულ იქნა კანონი ლობისტური საქმიანობის შესახებ, რომელიც „ლობისტური საქმიანობად“ – განსაზღვრავს საკანონმდებლო ცვლილების განხორციელების მიზნით წარმომადგენლობით ან აღმასრულებელ ორგანოზე ლობისტად რეგისტრირებული პირის (შემდგომში – „ლობისტი“) ისეთი ზემოქმედებას, რომელიც არ არის აკრძალული საქართველოს კანონმდებლობით;

კანონის თანახმად ლობისტად რეგისტრაცია შეუძლია საქართველოს ქმედუნარიან მოქალაქეს;

კანონის თანახმად პირმა ლობისტად რეგისტრაციის მიზნით უნდა წარადგინოს შემდეგი დოკუმენტები:

- განცხადება ლობისტად რეგისტრაციის შესახებ, რომელშიც მითითებული უნდა იყოს მისი სახელი და გვარი, საცხოვრებელი ადგილი, სამუშაო ადგილი და თანამდებობა, ნორმატიული აქტი (მისგან გამომდინარე ნორმატიული აქტები), ნორმატიული აქტის პროექტი (მისგან გამომდინარე ნორმატიული აქტების პროექტები), რომლის მიღებით ან, შესაბამისად, შეცვლით ან უარყოფით დაინტერესებულია განმცხადებელი;
- საქართველოს მოქალაქის პირადობის მოწმობა;
- დავალების ხელშეკრულება ლობისტური საქმიანობის განხორციელების შესახებ (შემდგომში – „დავალება“)
- ცნობა მისი ნასამართლობის შესახებ.

საბუთების წარდგენიდან არაუგვიანეს 15 სამუშაო დღის ვადაში წყდება პირის ლობისტად რეგისტრაციის საკითხი, თუ ამ ვადაში გადაწყვეტილება არ იქნა მიღებული პირი ლობისტად რეგისტრირებული ჩაითვლება.

კანონი ასევე განსაზღვრავს ლობისტად რეგისტრაციაზე უარის თქმის პირობებს. პირს ლობისტად რეგისტრაციაზე უარი ეთქმება, თუ:

- მისი სამსახურებრივი მდგომარეობა შეუთავსებელია ლობისტური საქმიანობის განხორციელებასთან;
- იგი ნასამართლევა სახელმწიფოს წინააღმდეგ მიმართული ან თანამდებობრივი დანაშაულისათვის;
- მის მიერ განცხადებაში მითითებული მონაცემები ან წარმოდგენილი საბუთები არ აკმაყოფილებს ამ კანონის მოთხოვნებს;
- მას ლობისტის სამართლებრივი მდგომარეობა ჩამოერთვა კანონით გათვალისწინებული შემთხვევების გამო;
- ლობისტად რეგისტრაციაზე უარის თქმის შესახებ გადაწყვეტილება წერილობით უნდა იყოს დასაბუთებული.
- ლობისტად რეგისტრაციაზე უარის თქმის შესახებ გადაწყვეტილება შეიძლება გასაჩივრდეს სასამართლოში.

ლობისტად რეგისტრირებულ პირს კანონი ანიჭებს შემდეგ უფლება-მოვალეობებს:

- წარმომადგენლობითი ორგანოს ადმინისტრაციულ შენობაში შესვლისა და გადაადგილების უფლება;
- ნორმატიული აქტის პროექტის განხილვაში მონაწილეობის უფლება;
- ინფორმაციის მიღების უფლება;
- წარმომადგენლობითი ორგანოს წევრთან შეხვედრის უფლება;

ლობისტური საქმიანობის გამჭვირვალობის უზრუნველყოფის მიზნით კანონი ლობისტური საქმიანობის შესახებ ლობისტს ავალებს თავისი საქმიანობის შესახებ ანგარიშების წარდგენას.

კერძოდ, კანონი განსაზღვრავს:

კანონის მე-13 მუხლი განსაზღვრავს:

„1. ლობისტი ვალდებულია რეგისტრაციის დღიდან არა უგვიანეს ყოველი მომდევნო თვის პირველიდან ათ რიცხვამდე, აგრეთვე ლობისტის სამართლებრივი მდგომარეობის შეწყვეტის დღიდან არა უგვიანეს 10 დღის ვადაში წარადგინოს ანგარიში, რომელშიც აღნიშნული უნდა იყოს შემდეგი მონაცემები:

ა) დავალებით გათვალისწინებული მიზნებისათვის მისთვის გადაცემული ფულადი თანხების, სხვა მატერიალური თუ არამატერიალური ფასეულობების შესახებ, ფულადი თანხის ოდენობის, სხვა მატერიალური თუ არამატერიალური ფასეულობის სახეობის, მათი გადაცემის თარიღისა და პირობების, აგრეთვე გადამცემი პირის მითითებით;

ბ) ლობისტის მიერ დავალების შესასრულებლად გაწეული ხარჯების შესახებ, მათი გაწევის მიზნის, თარიღისა და პირობების მითითებით.

2. ანგარიშს უნდა დაერთოს იმ დოკუმენტების ოფიციალური ასლები, რომლებიც ადასტურებს ანგარიშში მითითებულ მონაცემებს.

3. ანგარიშში შეიტანება მისი შევსების თვის პირველ რიცხვამდე პერიოდის მონაცემები.

4. ანგარიში წარედგინება იმ თანამდებობის პირს (ორგანოს), რომელმაც მოახდინა პირის ლობისტად რეგისტრაცია, და ინახება, შესაბამისად, საქართველოს პარლამენტის აპარატში, ავტონომიური რესპუბლიკის უმაღლესი საბჭოს აპარატში, მუნიციპალიტეტის საკრებულოს აპარატში, საქართველოს პრეზიდენტის ადმინისტრაციაში ან საქართველოს მთავრობის ადმინისტრაციაში, ბოლო ანგარიშის წარდგენის დღიდან 2 წლის განმავლობაში.

5. ანგარიშის წარდგენის დღედ ითვლება, შესაბამისად, საქართველოს პარლამენტის აპარატში, ავტონომიური რესპუბლიკის უმაღლესი საბჭოს აპარატში, მუნიციპალიტეტის საკრებულოს აპარატში, საქართველოს პრეზიდენტის ადმინისტრაციაში ან საქართველოს მთავრობის ადმინისტრაციაში მისი ჩაბარების დღე“.

ლობირების დაგეგმვა

ლობირების დაწყებამდე მნიშვნელოვანია, რომ დაიგეგმოს მთლიანი პროცესი და მომზადდეს მოქმედების გეგმა. ლონისძიებების წინასწარი დაგეგმვა მნიშვნელოვანია, რადგან რესურსები ყოველთვის შეზღუდულია (იქნება ეს დროის, ადამიანური თუ ფინანსური რესურსები), გეგმების არსებობა არ წარმოადგენს პროცესის წარმატების გარანტიას, თუმცა მისი არსებობა ბევრად ეხმარება გუნდს მიაღწიოს დასახულ მიზანს.

აღსანიშნავია, რომ დაგეგმვა არის ინფორმაციის მოძიების, ანალიზის და გადაწყვეტილების მიღების პროცესი. ამ პროცესში აქტიურად უნდა იყოს ჩართული ლობირების განმახორციელებელი გუნდი, იქნება ეს თავად საკითხის ინიციატორთა ერთობა, ორგანიზაციის თანამშრომლები, მიზნობრივი ჯგუფები, ანუ ისინი, ვინც უშუალოდ მიიღებს სარგებელს ლობირების შედეგად, პარტნიორი ორგანიზაციები, თუ მოკავშირეები (როგორც ინდივიდუალური პირები, ასევე ორგანიზაციები).

ლობირების დაგეგმვის ეტაპებია:

- კვალიფიციური გუნდის შექმნა - ლობირება დაფუძნებულია გუნდურ მუშაობაზე;
- ორგანიზაციის რისკების შეფასება;
- მიზნის განსაზღვრა - კანონპროექტის მიღება არ მიღება ან კანონპროექტში ცვლილებების შეტანა;
- პრობლემის სწორად განსაზღვრა და ანალიზი, გადაწყვეტილების პროექტის შემუშავება;
- ლობირების ობიექტის განსაზღვრა - კონკრეტული საჯარო ინსტიტუტი, რომელიც პასუხისმგებელია საკითხის მოგვარებაზე;
- აქტორული ანალიზი განხორციელება;
- ორგანიზაციის შიდა და გარე ფაქტორების ანალიზი;
- ლობირების სტრატეგიებისა და ტაქტიკების შერჩევა;

აქტორებისა და გარემოს ანალიზი

აქტორების ანალიზის დროს გამოვავლენთ ჩვენს მხარდამჭერებს და ოპონენტებს; ასევე გამოვავლენთ ნეიტრალურად განწყობილ ჯგუფებს, რომლებიც შესაძლოა გავხადოთ ჩვენი მხარდამჭერები;

აქტორული ანალიზის დროს გამოვყოფთ შემდეგ ჯგუფებს:

- ინტერესთა ჯგუფი, რომელთაც საკითხი ეხებათ;
- ხელისუფლების წარმომადგენლები, რომლებსაც ხელეწიფებათ საკითხების გადაწყვეტა;
- საკითხით დაინტერესებული სხვა ჯგუფები;
- ავტორიტეტული ჯგუფები;
- და სხვა;

აქტორული ანალიზის დროს მნიშვნელოვანია შევისწავლოთ აქტორების:

- დამოკიდებულება საკითხის მიმართ;
- მათი საჯარო ინტერესი;
- მათი გავლენის შესაძლებლობა;

აქტორული ანალიზის დროს უნდა განისაზღვროს თუ როგორ მოხდება აქტორების საკითხით დაინტერესება და მათ უნდა გაიგონ რა პოლიტიკურ სარგებელს მიიღებენ ლობისტის იდეების მხარდაჭერის შემთხვევაში.

აქტორული ანალიზის დროს პასუხი უნდა გაეცეს სამ კითხვას თითოეული მხარის შესახებ:

1. რამდენად ეთანხმება/არ ეთანხმება მოცემული აქტორი ლობისტის მიზანს;
2. სხვა საკითხებთან შედარებით რამდენად აქტუალურია ლობისტის მიერ წამოჭრილი საკითხი აქტორისთვის;
3. რამდენად მნიშვნელოვანი გავლენის მოხდენა შეუძლია მოცემულ აქტორს გადაწყვეტილების მიღებაზე?

ლობირების დაგეგმვის დროს აუცილებელია ორგანიზაციის შიდა და გარე ფაქტორების ანალიზი.

ორგანიზაციის შიდა ფაქტორებია:

- ადამიანური რესურსი,
- გუნდის წევრების გამოცდილება,
- მატერიალური რესურსები,
- კავშირები
- და სხვა;

გარე ფაქტორების ანალიზისას, მნიშვნელოვანია გაანალიზდეს:

- ხელისუფლების პოლიტიკური დღის წესრიგი;
- ხელისუფლების იდეოლოგია;
- პოლიტიკური გარემო;
- ეკონომიკური მდგომარეობა;
- სოციალური მდგომარეობა;
- საზოგადოების დაკვეთა და საკითხისადმი პოზიცია;

გამოყენებული ლიტერატურა

ლობიზმი და მისი რეგულირების სამართლებრივი ასპექტები, 2012 წელი. გაა გოგიბერიძე, სადისერტაციო ნაშრომი, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტი;

ლობიზმის პრაქტიკა და მექანიზმი დასავლეთსა და პოსტსაბჭოთა სივრცეში (სამხრეთ კავკასიის ქვეყნების მაგალითზე), 2018 წელი. ანა გაიპარაშვილი, სამაგისტრო ნაშრომი, კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტი;

ლობიზმი და ხელისუფლება, 2004, მალხაზ მაცაბერიძე;

საქართველოს კანონი ლობისტური საქმიანობის შესახებ, 1998 წ.

ლობიზმი და პოლიტიკური პროცესების მართვა, 2019, მინდია მიქაბერიძე, სამაგისტრო ნაშრომი, საქართველოს საპატრიარქოს წმინდა ტბელ აბუსერიძის სახელობის სასწავლო უნივერსიტეტი;

ინტერნეტ რესურსები:

[HTTPS://WWW.CULTUREPARTNERSHIP.EU/GE/PUBLISHING/ADVOCACY-COURSE/LOBBYING](https://www.culturepartnership.eu/ge/publishing/advocacy-course/lobbying)

<http://www.prguide.ge/content.php?article.45>